

Straffansvar för juridiska personer i svensk rätt

GUSTAF ALMKVIST*

1 Inledning

Det brukar sägas att juridiska personer varken kan begå brott eller straffas enligt svensk rätt. Endast människor kan bära skuld, och därför är straffansvar förbehållet människor, hålls fram som den bärande tanken.¹ Samtidigt finns det två s.k. särskilda rättsverkningar av brott som kan riktas mot före-

* Jag vill rikta ett stort tack för värdefulla synpunkter till Victor Hensjö, Heli Korkka-Knuts, Jane Reichel och Magnus Ulväng samt till deltagarna vid det kammarseminarium i straffrätt där ett utkast till text diskuterades.

¹ Hagströmer, Svensk straffrätt I, 1901–05 s. 94: ”Blott från ett mänskligt subjekt kan ett brott utgå. För handlingar, som ske för juridiska personer, bolags, föreningars och sällskaps räkning, bäres ansvaret af de fysiska personer, som företaga dessa handlingar.”; Thornstedt, Om företagaransvar, 1948 s. 112: ”I svensk rätt gäller numera undantagslöst, att straff endast kan ådömas fysiska personer. Att denna regel, som synes ha genomförts under 1870- och 1880-talen, troligen under inflytande av doktrinen krav på skuld såsom förutsättning för straff, accepterats av lagstiftaren framgår av att vårt nuvarande straffsystem är uppbyggt med tanke endast på fysiska personer såsom delinkventer.”; Agge, Straffrättens allmänna del II, 1961 s. 270: ”Handlingens subjekt är alltid en fysisk person. Med utgångspunkt från detta tämligen självklara påpekande har doktrinen velat såsom ett postulat hävda satsen, att en juridisk person över huvud icke kan bestraffas [...] Detta sammanhang mellan handling och straff skapas först därigenom, att nutida straffrätt som princip för en gärnings bestraffning förutsätter att denna kan läggas den handlande till last såsom ett eget uppsåtligt eller culpöst handlande.”; Strahl, Allmän straffrätt i vad angår brotten, 1976 s. 13: ”Enligt svensk straffrätt kan endast fysisk person dömas till straff eller annan brottspåföljd. Endast fysisk person kan begå brott.”; Jareborg, Allmän kriminalrätt, 2001 s. 128 och 138: ”I många länder kan juridiska personer begå brott och straffas därför. Så är dock inte fallet i Sverige. [...] Det är en öppen fråga om man från svensk sida är villig att stå emot önskemål från andra EU-stater om att även juridiska personer skall kunna straffas för brott.” och ”Enligt svensk rätt kan endast en människa begå brott. Straff eller annan brottspåföljd kan inte ådömas en juridisk person.”; Asp m.fl., Kriminalrättens grunder, 2 uppl. 2013 s. 73: ”Även om juridiska personer inte kan föröva brott, kan de under vissa förutsättningar åläggas företagsbot, för brott som har begåtts i verksamheten”. Se även t.ex. SOU 1997:127 s. 99: ”Enbart människors handlingar och underlåtenheter

tag: förverkande och företagsbot. Den sistnämnda av dessa kan enbart riktas mot juridiska personer och enskilda näringsidkare. Särskilt denna straffrättsliga sanktion väcker frågan vad som egentligen avses med uppfattningen att Sverige saknar ett straffansvar för juridiska personer – och om det verkligen är en rättvisande beskrivning.

Syftet med det här bidraget är dels att inbjuda läsaren att fundera på frågorna om straffansvar för juridiska personer på ett annat sätt än vad som varit brukligt i den svenska diskussion, dels att visa på behovet av såväl vidgade perspektiv som fördjupning.² Jag kan redan här avslöja de slutsatser som jag anser mig kunna nå genom texten. De kan inledningsvis formuleras som fyra teser:

1. Den svenska diskussionen om företagsboten och straffansvar för juridiska personer har i princip enbart handlat om brottsbalkens lagtekniska straffbegrepp.
2. De mest intressanta frågorna handlar dels om vad som i mera materiell mening bör förutsättas för att kunna tala om ett straffansvar för juridiska personer, bortom den formella beteckningen, dels om vilka olika sätt det finns att utforma ett sådant ansvar, vilka teoretiska utmaningar som ett sådant ansvar rymmer och vilka rättspolitiska önskemål som finns att beakta.
3. Företagsboten är en form av straffansvar för juridiska personer. Ansvaret är dock accessoriskt till fysiska personers brott, inte självständigt. (En sådan accessorisk modell för ansvar förekommer dock också i rättsordningar som även formellt har ett straffansvar för juridiska personer, exempelvis Finland.)
4. Den praktiska tillämpningen av företagsboten enligt gällande rätt lider av en brist på teoretisk fördjupning när det gäller ansvarets innebörd i relation till allmänna straffrättsliga principer och läror.

I texten talar jag huvudsakligen om straffansvar för juridiska personer, men ibland också, med något lösare innebörd, om *företagsansvar*, väl medveten

kan utgöra straffbara gärningar. Det innebär att enligt svensk rätt kan enbart människor vara brottssubjekt, dvs. begå brott.”

² Jag har behandlat frågorna i skrift i ”Corporate Criminal Liability: Two Nordic Solutions”, i Meiselles m.fl. (red.), *Corporate Criminal Liability and Sanctions. Current Trends and Policy Changes*, 2025, och muntligt utifrån delvis olika infallsvinklar vid två seminarier i samarbete mellan SCCL och Uppsala universitet, dels i Uppsala i januari 2024, dels i Stockholm i februari 2025.

om att begreppet företag inte helt överensstämmer med begreppet juridisk person.³ Företagsansvaret måste skiljas från *företagaransvar*, en rättsfigur som påminner om garantansvar genom att den läggs till grund för att hålla vissa fysiska personer i ett företag ansvariga för överträdelser som de med erforderlig tillsyn borde ha förhindrat.⁴

2 Förutsättningarna för företagsbot

Innan det är dags att sätta det nuvarande systemet i ett vidare perspektiv ska något sägas om de grundläggande förutsättningarna för företagsbot enligt dagens system. Som redan har nämnts betecknas företagsboten lagtekniskt inte som något straff eller någon påföljd, utan som en *särskild rättsverkan av brott* (jfr 1 kap. 8 § BrB). Särskilda rättsverkningar av brott får sägas utmärkas av att de ska fylla en annan funktion än straffen och de övriga påföljderna, exempelvis att neutralisera en brottsvinst.⁵ Som närmare kommer att utvecklas i det följande avviker emellertid företagsboten från denna karaktäristik, eftersom företagsboten enligt vad som uttryckligen sägs i reglernas förarbeten enbart fyller en bestraffande funktion.⁶

Närmare bestämmelser om företagsboten finns i 36 kap. 23–27 §§ BrB. De grundläggande förutsättningarna regleras i 23 §. Där framgår i grunden tre förutsättningar.

1. Subjektet för företagsboten är ett företag, vilket förstås som juridiska personer och enskilda näringsidkare.

³ Se närmare nästa avsnitt.

⁴ Företagaransvaret är en inte helt skarp rättsfigur, som också skulle förtjäna fördjupning. Den klassiska framställningen i ämnet förblir Thornstedts avhandling Om företagaransvar, som utkom för snart 80 år sedan. Se även t.ex. Asp m.fl., Kriminalrättens grunder s. 192 ff. Se senast i rättspraxis NJA 2022 s. 264.

⁵ De särskilda rättsverkningarna skildes ut från begreppet ”påföljd” i samband med brottsbalkens införande. Jfr prop. 1962:10 s. B 65, om att utformningen av de särskilda rättsverkningarna ”avviker i skilda hänseenden, alltefter syftet med åtgärderna, från de egentliga brottspåföljderna”. Det har dock ifrågasatts om de särskilda rättsverkningarna hålls ihop av någon annan sammanhållande tanke än att de är ”rättsligt reglerade följder av brott” som inte utgör påföljder eller skadestånd; se Bäcklund m.fl., Brottsbalken – en kommentar, 36 kap. (Inledning), 2024. Företagsboten får sägas bidra till svårigheterna att formulera en sådan sammanhållande tanke. Problemen synes mindre när det gäller andra centrala särskilda rättsverkningar av brott, såsom förverkande, utvisning och återkallelse av körkort, som alla tydligt kompletterar påföljderna.

⁶ Prop. 1985/86:23 s. 107 f.

2. Det ska ha begåtts ett brott med föreskrivet strängare straff än penningböter, i utövningen av näringsverksamhet, och detta brott ska inte ha varit riktat mot företaget.⁷
3. Antingen
 - a) har brottet begåtts av en person med ledande ställning eller annars med särskilt ansvar för tillsyn eller kontroll, eller
 - b) har företaget inte gjort vad som skäligen har kunnat krävas för att förebygga brottet.

Om det är aktuellt att ålägga ett företag företagsbot ska botens storlek bestämmas utifrån ett *sanktionsvärde*. Detta bestäms enligt 36 kap. 24 § andra stycket med utgångspunkt i brottslighetens straffvärde, alltså det värde som utgör utgångspunkten vid straffmätningen mot fysiska personer. Straffvärdet bestäms enligt 29 kap. 1–3 §§ utifrån främst den skada, kränkning eller fara som den brottsliga gärningen har inneburit. Enligt 36 kap. 24 § ska sålunda särskild hänsyn tas till den skada eller fara som brottsligheten inneburit samt till brottslighetens förhållande till verksamheten. Återfall ska också beaktas (jfr 29 kap. 4 §). Storleken på företagsboten bestäms alltså i princip enligt samma principer som ett straff. Till skillnad från straffvärdet, som mäts ut inom ramen för den tillämpliga straffskalan med användning av straffen fängelse och böter, bestäms sanktionsvärdet för företagsboten enligt 36 kap. 24 § till ett belopp på lägst fem tusen och högst tio miljoner kr.

Utgångspunkten enligt 36 kap. 24 § är att företagsboten ska bestämmas till sanktionsvärdet. Den kan emellertid sättas högre eller lägre. Om sanktionsvärdet är minst 500 000 kr och det rör sig om ett större företag ska enligt 36 kap. 25 § företagsboten bestämmas till ett belopp som är befogat med hänsyn till företagets finansiella ställning, dock högst 50 gånger sanktionsvärdet (förhöjd företagsbot).⁸ Den högsta möjliga företagsboten är alltså 500 miljoner kr.

⁷ Det kan enligt bestämmelsen även bli aktuellt med företagsbot om brottet har begåtts i annan verksamhet än näringsverksamhet bedriven av ett företag, om brottet har varit ägnat att leda till en ekonomisk fördel för företaget, liksom om brottet har begåtts i sådan offentlig verksamhet som kan jämföras med näringsverksamhet. Från dessa alternativ, som infördes i 2020 års reform, bortses i det följande. Se närmare om övervägandena bakom utvidgningen prop. 2018/19:164.

⁸ Med större företag avses enligt 1 kap. 3 § första stycket 4 årsredovisningslagen (1995:1554) t.ex. ett börsnoterat bolag, eller ett bolag som på tvåårsbasis uppfyller minst två av de tre kriterierna mer än 50 anställda, mer än 40 miljoner kr i balansomslutning per år eller en omsättning på mer än 80 miljoner kr per år.

En företagsbot får enligt 36 kap. 26 § sättas under sanktionsvärdet (jämkas) eller helt efterges, bl.a. med hänsyn till sanktionskumulation eller företags försök att förebygga, avhjälpa eller begränsa de skadliga verkningarna av brottet.

3 Företagsbotens införande och utveckling

Varifrån kommer då det system som finns i dag? Ordningen har sina rötter i den kriminalpolitiska debatt som blossade upp på 1970-talet om ekonomisk brottslighet och vinningslystnad som drivkraft för brott.⁹ Tanken väcktes att det var otillfredsställande att ett straffansvar inte kunde drabba ett företag, trots att det var företaget som primärt stod att vinna på många brott begångna av fysiska personer i näringsverksamhet. Som ett underlag för diskussion presenterades ett första förslag till "företagsböter" år 1979.¹⁰ Förslaget innebar i korthet att en särskild lag skulle införas som reglerade möjligheten att döma till företagsböter för de brott där det särskilt reglerades, vilket enligt förslaget enbart var vissa specialstraffrättsliga brott knutna till näringsverksamhet.

En utmaning som identifierades tidigt var att begreppen brott och straff inte minst lagtekniskt hänger ihop, såtillvida att ett brott enligt svensk rätt förstås som en gärning som är belagd med straff (1 kap. 1 § BrB).¹¹ Trots vissa försök att navigera runt denna utmaning möttes 1979 års förslag av stark kritik av både teoretiskt och praktiskt slag. Kritiken var bl.a. inriktad på att förslaget skulle innebära att straff skulle kunna dömas ut mot någon annan än den som hade begått det underliggande brottet, och att detta skulle strida mot skuldprincipen.¹² Företag uppfattades inte som ett subjekt som kunde handla eller ha avsikter på det sätt som skulle krävas för straffansvar.¹³

Som en följd av kritiken valde lagstiftaren inledningsvis att avstå från att försöka införa en särskild straffrättslig sanktion mot juridiska personer. I stället slog man in på en väg med mera långtgående förverkandebestämmelser

⁹ Se för en sammanfattande redogörelse Korsell, *Ekonomisk brottslighet – Kriminalpolitik, brottsutveckling och brottsbekämpning från 1980-talet till idag*, Brå 2023 s. 41 ff. Framväxten av företagsboten behandlas även av t.ex. Friberg, "Företagsbot och individuellt straffansvar", i FS till Josef Zila, 2013 s. 63 ff.

¹⁰ Ds Ju 1978:5 och Ds Ju 1979:10.

¹¹ Ds Ju 1979:10 s. 8.

¹² Remisskritiken återges i Ds Ju 1981:3 s. 9 ff.

¹³ Ds Ju 1979:10 s. 8; Ds Ju 1984:5 s. 68; prop. 1985/86:23 s. 19.

mot ekonomiska fördelar i näringsverksamhet och fler sanktionsavgifter.¹⁴ Dessa sanktioner kunde användas mot juridiska personer utan de principiella och lagtekniska problem som en lösning med ett straffansvar innebar.¹⁵

I samband med att dessa förslag behandlades i riksdagen uttalade emellertid justitieutskottet att de nämnda lösningarna inte kunde ”nä alla de former av regelöverträdelser där ett starkt samhällsintresse påkallar ingripande”. Dessutom, menade utskottet, skulle ett ”straffansvar för juridiska personer [...] inrymma ett direkt klander av det brottsliga förfarandet”, vilket ansågs vara av betydelse ”från allmänpreventiv synpunkt”.¹⁶ Riksdagen tillkännagav därför för regeringen att den ville se fortsatt utredningsarbete i fråga om hur ett system med företagsböter kunde utformas, på ett sätt som innebar ”en anknytning till skuldprincipen”.¹⁷

Detta uttalande resulterade i ett nytt förslag år 1984, nu avseende ”företagsbot”, från en särskild kommission mot ekonomisk brottslighet. Kommissionen pekade på tre skäl för att införa en straffrättslig sanktion mot företag. För det första ansågs det vara ett problem att de påföljder som blev aktuella för enskilda individer inte stod i proportion till de vinster, skador eller intressen som kunde bli aktuella för företaget. För det andra bedömdes förverkande inte som en tillräcklig sanktion, eftersom förverkande inte går längre än att återställa läget före brottet. För det tredje, slutligen, konstaterades att det även finns brottstyper där någon vinst inte uppkommer och förverkande alltså inte alls fungerade som sanktion, men där ingripande mot företaget för brott som begåtts i verksamheten ändå framstod som angeläget.¹⁸

Kommissionens förslag blev att företagsbot skulle införas som straffrättslig sanktion, men inte som påföljd för vare sig företagets eller några fysiska personers brott, utan i stället som en särskild rättsverkan mot företaget till följd av en eller flera fysiska personers brott inom ramen för företaget. Därmed ansåg kommissionen att förslaget inte kom i konflikt med de uppfattade problemen kopplade till relationen mellan brott och straff, och därmed ansåg man sig undvika den konflikt med skuldprincipen som sades ligga i att någon annan än den fysiska person som hade begått brottet skulle åläggas ett straff.

¹⁴ Se allmänt om framväxten av systemet med sanktionsavgifter, som fick fart med skatte-tilläggen år 1971, Warnling-Nerep, Sanktionsavgifter – särskilt vid olovligt byggande, 1987 s. 29 ff.; Zila, I stället för straff, 1992 s. 81 ff.; Warnling Conradson & Nilsson, Sanktionsavgifter – särskilt i näringsverksamhet, 2 uppl. 2020 s. 62 ff.

¹⁵ Ds Ju 1981:3 och prop. 1981/82:142.

¹⁶ JuU 1981/82:53 s. 11 f.

¹⁷ JuU 1981/82:53 s. 12; rskr. 1981/82:328.

¹⁸ Ds Ju 1984:5 s. 7 f. och 60 ff.

Lösningen innebar att det inte blev nödvändigt att söka en ny förståelse av vad som utgör brott eller att överge tanken att endast den som har begått brott kan drabbas av straff.¹⁹

Med lite avstånd till diskussionen är det slående att de uppfattade problemen med kopplingen mellan brott, straff och skuld i allt väsentligt tycks ha setts som lagtekniska, snarare än principiella. Det var ordet ”straff” och utformningen av regeln i 1 kap. 1 § BrB som var det problematiska, inte sanktionens förutsättningar eller egentliga innebörd. Till en början försökte man visserligen skapa en sanktion som skulle överlappa förverkande och därmed ha både en vinsteliminierande och en bestraffande funktion. Efter hård kritik från Lagrådet föreslogs dock till slut en sanktion som, enligt vad departementschefen uttryckligen angav, enbart skulle ha ”en bestraffande funktion”.²⁰ En mer principiellt inriktad kritik om att företagsboten i realiteten var ett straff och att det var betänkligt med ett sådant ansvar avfärdades som ”överdriven”.²¹ Den nya straffrättsliga sanktionen företagsbot infördes i svensk rätt år 1986.

Det hela blev dock ett stillsamt fiasko. Det framställdes mycket få yrkanden om företagsbot och merparten av de yrkanden som trots allt prövades avlogs. När systemet utvärderades drygt tio år senare av företagsbotsutredningen ansågs ett viktigt skäl till misslyckandet vara att man hade satt ribban alldeles för högt; regleringen uppställde krav på att det skulle röra sig om brottslighet som innebar ett ”grovt åsidosättande av de särskilda skyldigheter” som var förenade med verksamheten, eller annars var ”av allvarligt slag”. Till följd av dessa krav hade åklagare överlag inte sett reglerna som centrala för sitt löpande arbete. Företagsboten sågs som något som främst borde bli aktuellt i exceptionella fall, vid allvarlig ekonomisk brottslighet. Problemet med ett sådant synsätt var dock att det typiskt sett inte är meningsfullt med företagsbot vid sådan brottslighet, eftersom den oftast förekommer i företag som används som rena brottsverktyg och där det därmed inte fyller någon funktion att ålägga företaget en sanktion.²²

Företagsbotsutredningen konstaterade i sitt betänkande år 1997 att ett sätt att hantera dessa problem kunde vara att förändra förutsättningarna för företagsboten, för att göra den mer effektiv. Utredningen föreslog flera för-

¹⁹ Ds Ju 1984:5.

²⁰ Prop. 1985/86:23 s. 20, s. 77 ff. och 107 f. Lagrådet var f.ö. inte bara kritiskt utan också djupt splittrat i sin syn på förslagen; se a.prop. s. 77 ff.

²¹ Prop. 1985/86:23 s. 21. Se även Ds Ju 1978 s. 154 f.

²² SOU 1997:127 s. 222 ff. Se även a.bet. s. 232 f.

ändringar, men ansåg också att en sanktion som var avsedd att vara bestraffande "som utgångspunkt" också skulle "betecknas som straff".²³ De förändringar som föreslogs gjordes därför till en del av ett större förslag, där företagsboten skulle ersättas med "företagsböter" som särskilt straff mot juridiska personer (och enskilda näringsidkare).²⁴

Den reella skillnaden mellan företagsbotsutredningens förslag till företagsböter och den tidigare ordningen låg egentligen i förutsättningarna för att döma ut sanktionen, där kravet på "grovt åsidosättande" skulle tas bort för brottstyper som framstod som särskilt kopplade till näringsverksamhet. Det tänkta systemet skulle även fortsättningsvis bygga på att brott begås av fysiska personer. Enligt förslaget skulle företagen, med utredningens terminologi, alltså endast bli "straffsobjekt", inte "brottssubjekt". Förutom den terminologiska förändringen skulle den föreslagna övergången till att beteckna sanktionen som straff få processuella konsekvenser, exempelvis att företag skulle kunna åtalas, vilket ansågs viktigt ur effektivitetssynpunkt.²⁵

Lagstiftaren delade uppfattningen att det var nödvändigt att förändra systemet. Detta skedde dock i form av en reform av företagsboten snarare än genom att ersätta företagsboten med något som lagtekniskt skulle betecknas som straff. Genom denna reform, som trädde i kraft år 2006, fick systemet med företagsbot de grundförutsättningar som det fortfarande har.²⁶ En ytterligare översyn följde år 2019, med den huvudsakliga konsekvensen att företagsboten numera kan bestämmas till betydligt högre belopp än tidigare ("förhöjd företagsbot"), om den riktas mot större företag.²⁷

En följd av valet av att bibehålla företagsboten som en särskild rättsverkan av brott är att företagsboten processuellt fortfarande inte hanteras genom åtal mot företaget. Om det rör sig om en juridisk person åläggs företagsbot genom en särskild talan mot bolaget, numera enligt 4 kap. lagen (2024:782) om förfarandet vid förverkande av egendom och åläggande av företagsbot. Företagsbot kan även föreläggas företag genom strafföreläggande enligt 3 kap. 6 § samma lag. Om det rör sig om en enskild näringsidkare utgör

²³ SOU 1997:127 s. 226. Se även a.bet. s. 238.

²⁴ SOU 1997:127 s. 303 ff. En tanke som inte förts vidare var att primärt utpeka vissa brottstyper speciellt knutna till näringsverksamhet för ansvaret, och i övrigt ha en "genombrottsregel", där alla brott skulle kunna utlösa ansvar för företaget, men då med högre krav för ansvar.

²⁵ SOU 1997:127 s. 399 ff.

²⁶ Ds 2001:69 och prop. 2005/06:69.

²⁷ SOU 2016:82 och prop. 2018/19:164.

frågan om företagsbot en del av ansvarsfrågan, som alltså måste prövas samtidigt som åtalet.²⁸

Företagsboten har i synnerhet efter 2006 års reform med tiden kommit till användning i betydligt större utsträckning än tidigare.²⁹ Det har inte hindrat en mycket betydande expansion av användningen mot företag av olika typer av sanktionsavgifter av repressiv karaktär på förvaltningsrättens område. Det gäller bl.a. på områden som bank- och finans, konkurrens och dataskydd.³⁰ Det kan ifrågasättas om det är helt lyckat att en betydande mängd repressiva sanktioner numera finns utanför straffrätten, med uttunnade materiella ansvarsförutsättningar och processuella rättssäkerhetsgarantier som följd.³¹ Dessutom är det problematiskt att de repressiva sanktionsavgifterna inte sällan bestäms till belopp som är betydligt högre än de straffrättsliga sanktioner som finns, eftersom delvis andra faktorer har betydelse när sanktionsavgifterna mäts ut.

4 Vad är ett straffansvar för juridiska personer?

Hittills har det konstaterats att företagsboten i svensk rätt inte är ett straffansvar för juridiska personer, utan en särskild rättsverkan av brott, samtidigt som denna straffrättsliga sanktion i förarbetena har sagts fylla enbart en bestraffande funktion och bestäms i relation till brottets allvar. Frågan infinner sig då vad som egentligen menas med att uppställa ett straffansvar för juridiska personer.

Av lätt insedda skäl är denna fråga intimt sammanhängande med vad som avses med begreppen *brott* och *straff*. Ett brott utgör här uppenbarligen en grundförutsättning för straffansvar, medan ett straffansvar avser den primära reaktionen som följer på brott. När förslag om straffansvar för juridiska personer har problematiserats utifrån skuldprincipen har detta i stor utsträckning handlat om att förslagen uppfattades skilja brott och straff åt, på så sätt att någon som inte hade begått ett brott skulle kunna dömas till straff.

²⁸ Jfr NJA 1990 s. 401.

²⁹ SOU 2016:82 s. 73 f.

³⁰ Se t.ex. Kenneth Edgrens och Jane Reichels bidrag till denna antologi.

³¹ Se t.ex. diskussionen i SOU 1997:127 s. 337 ff. och 397 f., om att sanktionsavgifter borde tas bort i den mån de "konkurrerar" med straff mot företag, och med kritik mot en övertro på sanktionsavgifter innefattande vad utredningen uppfattade som en felaktig misstro mot straffprocessen.

Vid en analys av förutsättningarna för att kunna tala om ett straffansvar för juridiska personer finns det anledning dels att undersöka hur begreppen brott och straff *formellt* definieras i en viss rättsordning, dels att anlägga ett mera fristående, *materiellt* perspektiv på vad som ligger i ett straffansvar.³² För det sistnämnda finns två viktiga källor: de mänskliga rättigheterna och straffrättsteorin.

I brottsbalken saknas en materiell definition av brott och straff. Brott definieras huvudsakligen utifrån rättsföljden: brott är en gärning som beskrivs i lag eller annan författning och som där *beläggs med straff* (1 kap. 1 § BrB). Brott förutsätter också skuld, alltså som huvudregel ett agerande med uppsåt, undantagsvis med oaktsamhet (1 kap. 2 §); strikt ansvar förekommer inte i svensk straffrätt. Straff definieras enbart utifrån straffarterna: böter och fängelse (1 kap. 3 §).³³ Innebörden av dessa båda straff framgår närmare av 25 och 26 kap., medan regler om hur de mäts ut finns i 29 kap. I 30 kap. finns regler om valet mellan straffen och övriga påföljder.

Det säger sig självt att fängelse är en sanktion mot fysiska personer. Någon motsvarande praktisk eller teoretisk omöjlighet att tillämpa bestämmelserna om böter i 25 kap. BrB på juridiska personer är dock svår att se. Att juridiska personer inte kan dömas till böter enligt 25 kap. får därmed sägas ligga primärt i förståelsen av brott som en gärning som begås av fysiska personer och straff som något som endast kan ådömas den som har begått ett brott.

Även om straffbegreppet såsom det kommer till lagtekniskt uttryck i BrB endast är bestämt utifrån straffarterna och i relation till begreppet brott, är det ändå tydligt att straffbegreppet anknyter till en förståelse av straff grundad i 1800-talets s.k. klassiska straffrätt.³⁴ Straff förstås då som en reaktion som bestäms i relation till gärningsmannens ansvar för ett brott, snarare än utifrån t.ex. individualpreventiva överväganden kopplade till brottsling-

³² Asp, EG:s sanktionsrätt, 1998 s. 247 f., skiljer mellan systemberoende och systemoberoende straffbegrepp, vilket inte nödvändigtvis behöver sammanfalla med distinktionen mellan formellt och materiellt straffbegrepp.

³³ Se här t.ex. Agge, Straffrättens allmänna del II s. 159; Strahl, Allmän straffrätt i vad angår brotten s. 11 f., som också talar om brott och straff som "relationsbegrepp, liksom t ex brorson och faster"; Jareborg & Zila, Straffrättens påföljdslära, 7 uppl. 2022 s. 13 f. Fletcher, The Grammar of Criminal Law, Vol. I 2007 s. 224, talar med hänvisning till Dostojevskij om brott och straff som "as inseparable as lovers in the night".

³⁴ Benämningen "klassisk" har egentligen sitt ursprung i senare, mer preventionsinriktade straffrättsteoretikers benämning på vad de tog avstånd ifrån; se t.ex. Häthén, Stat och straff, 2 uppl. 2014 s. 183 f. På sätt och vis är alltså "klassisk" en pejorativ beteckning på de straffrättsteoretiker som begreppsligt betonade kopplingen mellan brott, straff och skuld.

ens person eller behov.³⁵ När BrB arbetades fram på i huvudsak 1940- och 50-talen ville man lämna den klassiska straffrättens skuldfokuserade syn på bestraffning och gå mot en mer preventionsbaserad straffrätt, där brottslingen snarare än brottet i större utsträckning skulle stå i centrum för att bestämma rättsföljden.³⁶

Att uttrycket ”straff” behölls i BrB berodde primärt på att det behövdes en beteckning på de sanktioner som anges i straffskalorna, och som alltså lagtekniskt är en förutsättning för att ett agerande i strid med ett förbud eller påbud i lag eller annan författning ska kunna utgöra ett brott. I sammanhanget är det intressant att notera att man inte ansåg att ”straff” kunde användas som beteckning på de primära reaktioner på brott som är knutna till olika individualpreventiva hänsyn kopplade till brottslingen snarare än till brottets allvar, exempelvis skyddstillsyn. Detta tycks ha grundats i den bibehållna uppfattningen att ett straff är just en sanktion kopplad till *brottet* och dess allvar. Som samlingsnamn för straffen och de övriga primära reaktionerna på brott valdes i stället beteckningen ”påföljder”.³⁷

Den mer materiella förståelse av straffbegreppet som alltså kan anas i förarbetena till BrB väcker frågan om det inte är mer intressant att diskutera frågan om innebörden av ett straffansvar för juridiska personer utifrån just ett materiellt straffbegrepp. Håller man sig till lagens formella begrepp är det ju tydligt att svensk rätt saknar ett straffansvar för juridiska personer. Samtidigt framstår det som väl formalistiskt att besvara frågan om ett straffansvar uppställs för företag eller inte enbart utifrån lagens definition av straff, när det finns en straffrättslig sanktion riktad specifikt mot företag som mäts ut enligt samma principer som straffet och som enbart fyller en bestraffande funktion.

En möjlig väg för att söka ett mera materiellt straffbegrepp finns i olika människorättsinstrument. Den mest betydelsefulla får sägas vara Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna (EKMR). Där finns bl.a. regler om processuella rättigheter vid anklagelse ”för brott” i art. 6, krav på stöd i lag för ”straff” i art. 7 och i art. 4 i tilläggsprotokoll 7 för-

³⁵ Se närmare mot slutet av detta avsnitt.

³⁶ Se i synnerhet strafflagberedningens resonemang i SOU 1956:55 s. 28, om skyddet mot brottsligheten, och a.bet. s. 40 ff., med beredningens huvudsakliga förslag.

³⁷ Se diskussionen i prop. 1962:10 s. B 45 f., C 9 f. och C 46 ff. Se här även Agge, Straffrättens allmänna del II s. 184, om att ”skyddsåtgärder” var att skilja från straffet bl.a. genom att ”påföljdens mått icke ställts i direkt beroende av det begångna brottets ringare eller svårare beskaffenhet”; Strahl, Allmän straffrätt i vad angår brotten s. 12, om att straffen ”till sin kvantitet i huvudsak bestämmas efter brottets svårhet”.

bud mot att pröva frågor om straff för samma brott mer än en gång (ne bis in idem). Liknande bestämmelser finns i art. 48–50 i EU:s stadga om de grundläggande rättigheterna (rättighetsstadgan), som sedan den blev rättsligt bindande genom Lissabonfördraget år 2009 har blivit alltmer betydelsefull på unionsrättens område.

I anslutning till de nämnda artiklarna har Europadomstolen och EU-domstolen ansett det nödvändigt att frigöra sig från huruvida en viss överträdelse eller sanktion formellt betecknas som "brott" respektive "straff" i en viss medlemsstat, och snarare pröva om något materiellt är att beteckna som ett straffansvar.³⁸ I de centrala avgörandena "Engel" respektive "Bonda" har sålunda vissa intressanta kriterier utvecklats för att avgöra dessa frågor på ett självständigt sätt. Kriterierna tar visserligen utgångspunkt i den rättsliga kvalificeringen i medlemsstaten (dvs. den lagtekniska benämningen), men går sedan vidare för att bedöma den sanktionerade överträdelsens karaktär, sanktionens art och stränghet samt om sanktionen har ett repressivt syfte.³⁹ Vid den senaste reformen av företagsboten gjordes bedömningen att företagsboten tveklöst är att beteckna som straff i den materiella mening som avses i EKMR och rättighetsstadgan.⁴⁰

Sverige har alltså ur MR-synpunkt ett straffansvar för juridiska personer. Frågan är emellertid vad den slutsatsen tillför till en bedömning av om det är rättvisande att beteckna företagsboten som ett straffansvar för juridiska personer; även en hel del administrativa sanktioner, exempelvis skattetillägg, betecknas ju som straff ur MR-synpunkt. Asp har här träffande påpekat att en skillnad bör göras mellan ett straffbegrepp som i huvudsak betonar att en viss sanktion "är av sådan art att vissa särskilda rättssäkerhetsgarantier bör gälla" ("MR-straff") och ett begrepp för straff i "egentlig mening" (kriminalstraff, "K-straff").⁴¹ MR-straffbegreppet kommer oundvikligen att vara

³⁸ Formellt ställs frågan om "anklagelse om brott"; att dessa inte kan frikopplas synliggörs dock av själva kriterierna, som i stor utsträckning är kopplade till rättsföljdens karaktär.

³⁹ Engel et al. v. The Netherlands (Europadomstolens dom den 8 juni 1976); Bonda (C-489/10, EU-domstolens dom den 5 juni 2012). Se även Öztürk v. Germany (Europadomstolens dom den 21 februari 1984), med vissa modifieringar, liksom Zolotukhin v. Russia (Europadomstolens dom den 10 februari 2009), som dock främst avser frågan vad som är samma brott/gärning.

⁴⁰ SOU 2016:82 s. 108, där det sägs att det inte torde "råda något tvivel om att [...] företagsbot utgör ett straff i den bemärkelse som avses i Europakonventionen och EU:s rättighetsstadga"; liknande prop. 2018/19:164 s. 15.

⁴¹ Asp, EG:s sanktionsrätt s. 358 ff.

vidare än K-straffbegreppet, och styrs av frågan huruvida en viss sanktion bör omfattas av särskilda processuella rättssäkerhetsgarantier eller inte.

Men vad kan då förstås med ett straff i "egentlig mening", en sanktion som handlar om något mer än att den är repressiv? För det första får då sägas att ett straff är en sanktion som kännetecknas av att den *bestäms primärt utifrån brottets allvar*, snarare än utifrån preventiva eller andra instrumentella hänsyn, eller med något i det enskilda fallet reparatoriskt syfte. Straffet är alltså retributivt, vedergällande, till sin karaktär.⁴² En vanlig uppfattning är att ett straff därmed utmärks av att det innefattar ett *lidande* som uttrycker *klander*, även om det naturligtvis råder delade meningar om vad detta närmare innebär.⁴³ Den mest framkomliga vägen för att ge begreppet straffansvar en materiell innebörd synes dock vara att utgå från just parametrarna lidande och klander.

Claus Roxin, en av efterkrigstidens främsta tyska straffrättsvetare, betonar i sin analys av det materiella straffbegreppet betydelsen av vilken typ av *lidande* som sanktionen inrymmer. Ett straff, menar Roxin, är inriktat på de "medfödda friheterna", dvs. i en modern europeisk rättsstat endast rörelsefriheten. Böter är enligt Roxin straff i egentlig mening eftersom de kan förvandlas till fängelse.⁴⁴

⁴² En annan sak är att straffhotet – kriminaliseringen – ändå kan anses tjäna primärt ett preventivt syfte; se i synnerhet Hart, "Prolegomenon to the Principles of Punishment", i dens., *Punishment and Responsibility – Essays in the Philosophy of Law*, 2 uppl. 2008 s. 8 ff.

⁴³ Se t.ex. Asp, EG:s sanktionsrätt s. 376 ff.; Gröning m.fl., *Frihet, forbrytelse og straff: en systematisk fremstilling av norsk strafferett*, 3 uppl. 2023 s. 8 f.; von Hirsch, *Proportionalitet och straffbestämning*, 2001 s. 25 ff.; Roxin & Greco, *Strafrecht Allgemeiner Teil I*, 5 uppl. 2020 s. 22 f.; Ulväng, "Straffbegreppet", i Strömberg m.fl. (red.), *Svensk Juristtidning 100 år, 2016*. Hart uppställer i sin berömda analys i "Prolegomenon to the Principles of Punishment" s. 4 f. fem kriterier på straff: i) det består i tillfogande av lidande eller annat som normalt uppfattas som obehag, ii) det utgör en reaktion på en överträdelse av rättsregler, iii) det måste riktas mot en faktisk eller uppfattad överträdare av reglerna för hans överträdelse, iv) det beslutas avsiktligt av (andra) människor, och v) det döms ut och verkställs av dem som befulldäktats att göra det i det rättssystem som uppställer de rättsregler som överträtts. Denna definition har tydligt påverkat Jareborg & Zila, *Straffrättens påföljdslära* s. 13. Det kan diskuteras om det följer av Harts synsätt att skuld måste vara en förutsättning för straff, eller om skuld snarare är en förutsättning för ett *rättvist* straff; se t.ex. diskussionen hos Fletcher, *The Grammar of Criminal Law*, Vol. I s. 230 f. Intresset av ett bredare straffbegrepp i detta avseende tillgodoses enligt min mening under alla förhållanden av det som Asp kallar "MR-straff", där rättssäkerhetsgarantierna står i fokus för avgränsningen.

⁴⁴ Roxin & Greco, *Strafrecht Allgemeiner Teil I* s. 23.

En annan möjlighet, som i svensk straffrättsvetenskap har hävdats av Asp, är att fokusera på betydelsen av *klander* för att kunna tala om straff. Med ett sådant synsätt är det bara möjligt att säga att man straffar någon om personen därigenom klandras för sitt handlande. Detta förutsätter att meningsfulla materiella ansvarsförutsättningar ställs upp, i synnerhet ett krav på skuld. Med en syn på straff som sätter klander i centrum är det alltså inte bara något önskvärt eller lämpligt att uppställa en skuldprincip. Ett krav på skuldtäckning blir i stället en förutsättning för att alls kunna tala om straffansvar.⁴⁵ Slutsatsen är alltså att det i materiell mening inte föreligger ett straff, om en viss sanktion kan dömas ut oberoende av skuld.

Med en klanderbaserad syn på straff är en sanktion som döms ut oberoende av skuld, normalt för att tillgodose ett instrumentellt ändamål såsom prevention, ett slags "olycka" som drabbar en och som innebär att man blir behandlad som ett djur som måste tyglas snarare än som en moralisk aktör.⁴⁶ Många administrativa sanktioner, exempelvis skattetillägg, saknar en skuldprövning som ansvarsförutsättning och måste alltså i den bemärkelsen betecknas som en "olycka". Även Roxin instämmer för övrigt i kravet på skuld som nödvändig förutsättning för att kunna tala om straff.⁴⁷

I den mån man ska söka en materiell förståelse av straffansvar för juridiska personer ligger det utifrån det precis sagda nära till hands att grunda en sådan förståelse i tanken att straff är något som mäts ut som *uttryck för klander*, och som alltså *förutsätter skuld*. Samtidigt har hela idén om straffansvar för juridiska personer avfärdats just för att ett sådant ansvar skulle vara oförenligt med skuldprincipen.⁴⁸ Det skulle helt enkelt inte gå att klandra företag,

⁴⁵ Asp, EG:s sanktionsrätt s. 378 ff. Frågorna diskuteras även av Asp i hans bidrag till denna antologi. Se även t.ex. Jareborg, Straffrättsideologiska fragment s. 234 ff., som dock fokuserar på att det att någon är klandervärd inte är tillräckligt för att motivera straffrättsligt ingripande.

⁴⁶ von Hirsch, Proportionalitet och straffbestämning s. 40.

⁴⁷ Se Roxin & Greco, Strafrecht Allgemeiner Teil I s. 965. Roxins ytterligare kännetecken på straff som något som förutsätter lidande i form av inskränkning av "medfödda friheter" torde ha sin förklaring i ett önskemål att skilja straff i lagteknisk mening i tysk rätt från administrativt sanktionerade överträdelser (Ordnungswidrigkeiten), som i tysk rätt precis som straffen förutsätter skuld; se § 10 Gesetz über Ordnungswidrigkeiten, OWiG (1968). Till skillnad från bötesstraff kan inte administrativa böter enligt OWiG förvandlas till fängelse.

⁴⁸ Skuldprincipens betydelse har då oftast framhållits; se citaten i not 1. Exempelvis avfärdar både Asp och Roxin ett straffansvar för juridiska personer. Se t.ex. Asp, EG:s sanktionsrätt s. 395, om att "K-straff mot företag [kan] sägas vara en begreppslogisk omöjlighet" och att detta passar "väl in i den tradition som menar att juridiska personer, av närmast begreppsliga skäl, inte kan straffas"; Roxin & Greco, Strafrecht Allgemeiner Teil I s. 362 f. Se även

eftersom skuld skulle vara något som endast människor kan uppvisa. Detta synsätt bottenar till stor del i att skuldformerna uppsåt och oaksamhet förstås som i huvudsak ”psykologiska” begrepp som alltså enbart kan uppfyllas av en människa.⁴⁹ I förlängningen finns också en utmaning i att förklara hur en juridisk person alls skulle kunna vara en moralisk aktör, mottaglig för klander.⁵⁰

Dessa invändningar ska definitivt inte avfärdas, men här är inte platsen för det.⁵¹ Att innebörden av skuld och klander för juridiska personer kan problematiseras påverkar inte betydelsen av den straffteoretiska insikten att ett straffansvar kännetecknas av just ett krav på tillräknande av ansvar. Eftersom det trots allt är en reell fråga huruvida ett visst rättssystem har eller inte har ett straffansvar för juridiska personer, finns knappast någon bättre materiell definition av straff att tillgå. Frågan huruvida något bör betecknas som ett straffansvar för juridiska personer bör alltså bedömas utifrån huruvida det rör sig om en retributiv sanktion kopplad till överträdelsens allvar och som förutsätter att överträdelsen kan *tillräknas* det företag som hålls ansvarigt. I nästa avsnitt diskuteras det om det utifrån dessa utgångspunkter skulle kunna vara rimligt att förstå företagsboten som ett straffansvar för juridiska personer.

5 Kan dagens system med företagsbot förstås som ett straffansvar för juridiska personer?

Så här långt i undersökningen har följande slutsatser dragits. Företagsboten fyller enbart en bestraffande funktion och bestäms i relation till brottets allvar. Kännetecknande för ett straffansvar, oavsett om det uppställs mot fysiska eller juridiska personer, är att det rör sig om ett lidande som ger uttryck för klander mot den som har utfört den gärning som sanktionen utgör en reaktion mot. Det förutsätter dels att sanktionens styrka är kopplad till gärningens allvar, dels att gärningen kan tillräknas den som ska straffas. Frågan blir

Jareborg, ”A Comment on Personality and Corporate Crime”, i del Mar och Bankowski (red.), *Law as Institutional Normative Order*, 2009, i reaktion mot den mera positiva hållningen hos MacCormick, *Institutions of Law*, 2007 s. 218 ff.

⁴⁹ Se t.ex. Asp, EG:s sanktionsrätt s. 220 ff., särskilt s. 228 f.; SOU 1997:127 s. 236, om att man skulle behöva börja ”laborera med ett slags kollektivt medvetande som tillräknas en juridisk person”.

⁵⁰ Se t.ex. diskussionen hos Jacobsen, ”Fiksjon utan moral eller konstruksjon utan verdi?”, *Tidsskrift for strafferett* 2009 s. 43 ff.

⁵¹ Se dock några observationer i avsnitt 6 nedan.

förstås om företagsboten utifrån dessa utgångspunkter kan och bör förstås som ett straffansvar för juridiska personer, i materiell mening?

I de båda lagstiftningsärenden som har innefattat reformer av företagsboten de senaste 20 åren är det tydligt att uttrycket ”straffansvar för juridiska personer” för det mesta har använts synonymt med en straffrättslig sanktion som formellt skulle betecknas som straff enligt svensk rätt.⁵² Huruvida det enligt de tänkbara materiella kriterier på ett straffansvar som diskuterats ovan vore rättvisande att beteckna företagsboten som ett straffansvar har däremot egentligen inte diskuterats alls, även om företagsbotsutredningen på 90-talet tangerade problematiken när den konstaterade att skillnaden mellan att beteckna företagsboten som särskild rättsverkan eller straff främst var ”terminologisk”.⁵³

Det går förstås att hävda att det svenska förhållningssättet har präglats av en ambition att på ett pragmatiskt sätt kringgå lagtekniska problem. Språkbruket i de svenska lagstiftningsärendena rymmer emellertid en beaktansvärd risk för att frågan om huruvida ett straffansvar för juridiska personer borde ”införas” ska uppfattas som mer principiell och grundläggande än vad den kanske i själva verket är. Även om det naturligtvis har betydelse vad något kallas och hur det systematiskt kategoriseras, framstår det som betydligt mer intressant vad företagsboten egentligen har för *förutsättningar* och *karaktär*, än huruvida den formellt *betecknas som straff*.

Det är alltså företagsbotens förutsättningar och karaktär som står i centrum för frågan huruvida Sverige i någon mera egentlig mening har ett straffansvar för juridiska personer, och det borde också vara den frågan som är intressant i internationella sammanhang, t.ex. när Sverige utvärderas av olika organ som har anledning att vaka över vårt genomförande av konventioner eller EU-direktiv. I förlängningen är det också frågan om sanktionens förutsättningar och karaktär som är intressant som en utgångspunkt för en diskussion om systemet borde förändras i något avseende.

För att svara på frågan om det utifrån ett straffteoretiskt perspektiv också är rättvisande att beteckna företagsboten som ett straffansvar för juridiska personer, blir det centralt att fråga sig på vilket sätt ett bolag som åläggs företagsbot faktiskt *hålls ansvarigt*. Med andra ord, hur ska förutsättningarna för företagsboten egentligen förstås, om de ställs mot straffteorin?

⁵² Se Ds 2001:69 s. 27 ff.; prop. 2005/06:59 s. 19 f.; SOU 2016:82 s. 99 ff.; prop. 2018/19:164 s. 14 f.

⁵³ SOU 1997:127 s. 17, 225 f. och 238.

Det kan då konstateras att företagsboten bygger på ett slags tvåstegsmodell, där ett individuellt straffansvar först måste etableras, varefter detta måste knytas till företaget. Frågorna blir alltså:

1. har en eller flera fysiska personer begått brott?
2. kan detta brott knytas till (tillräknas) företaget,
 - a) dels genom att brottet har begåtts i utövningen av företags verksamhet,
 - b) dels antingen genom att brottet har begåtts av någon ledande person eller genom att företaget inte kan sägas ha gjort vad som skäligen kan krävas för att förebygga brottet?

Innebörden av det första ledet i denna konstruktion är att företags ansvar är *accessoriskt* till brott som begås av fysiska personer. Det finns ingen modell i svensk rätt för att kunna knyta brottsliga gärningar direkt till ett företag som primär aktör, alltså, med företagsbotsutredningens terminologi, som brottssubjekt. En liknande accessorisk konstruktion används i finsk rätt, där den ordning som regleras i 9 kap. strafflagen reglerar vad som där kallas för straffansvar för juridiska personer.⁵⁴ Skillnaden är alltså endast terminologisk och lagteknisk.

Till skillnad från vad som är fallet i dansk och norsk rätt finns det inte stöd i svensk rätt för vad som brukar kallas *kumulation*, alltså att gärningar utförda av flera fysiska personer läggs samman som grund för företags ansvar, utöver vad som skulle vara möjligt med stöd av konstruktionen medgärningsmannaskap för de fysiska personerna.⁵⁵ Däremot är det inte nöd-

⁵⁴ Se allmänt t.ex. Frände, Allmän straffrätt 2012 s. 376 ff.; Korkka-Knuts, "Juridiska personers straffansvar på grund av anonym skuld – från traditionell skuldprincip till organisatorisk skuld". Den enda mera betydelsefulla skillnaden mellan svensk och finsk rätt är att finsk rätt förutsätter att det är särskilt stadgat för ett visst brott att "samfundsbot" ska kunna dömas ut; se 9 kap. 1 § strafflagen.

⁵⁵ Frågan om detta är ett problem diskuteras bl.a. i SOU 1997:127 s. 235 f., som enligt min mening något förhastat anser att avsaknaden av ett ansvar för kumulerade fel uppvägs genom det individuella företagaransvaret för brister i företaget, som alltså i sin tur kan utlösa ett ansvar för företaget; det förutsätts ju då för att företaget ska kunna hållas ansvarigt att en viss individ faktiskt kan hållas ansvarig, med ett krav på subjektiv täckning. Det är långt ifrån självklart. Se närmare om rättsläget i de olika nordiska länderna min artikel "Corporate Criminal Liability: Two Nordic Solutions" s. 53 ff. med vidare hänvisningar. Uttrycket kumulation torde ha sitt ursprung i det skadeståndsrättsliga principalansvaret. Se t.ex. Hellner & Radetzki, Skadeståndsrätt, 12 uppl. 2023 s. 153, om att en arbetsgivare kan "ansvara när var och en av flera befattningshavare gjort sig skyldig till en mindre oaktsamhet, som icke för någon av dem ensam skulle vara tillräcklig att leda till

vändigt i svensk rätt att det kan etableras vem som har begått brott, så länge ett brott kan etableras. *Anonym skuld* är alltså möjlig.⁵⁶ Även om det inte utesluts är en vanlig uppfattning att det normalt inte är möjligt att bedöma anonym skuld avseende uppsåtsbrott, eftersom det är svårt att bedöma en okänd persons avsikter och insikter. Däremot godtas regelmässigt ett anonymt oaktsamhetsansvar.⁵⁷

Det är inte något unikt för företagsansvaret att ansvaret är accessoriskt. Sådant förekommer också bland de osjälvtändiga brottsformerna i 23 kap. BrB, närmare bestämt vid medverkan enligt 4 § och underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott enligt 6 §. Medverkansansvaret, som utvidgar straffansvaret till den som har främjat den utförda gärningen med råd eller dåd, är dock accessoriskt endast till gärningspersonens otillåtna gärning. Det krävs alltså inte för medverkansansvar att ett personligt ansvar för gärningspersonen kan etableras med uppsåt eller oaktsamhet.⁵⁸ Ansvar för underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott är däremot accessoriskt på samma sätt som företagsansvaret, och förutsätter inte bara en otillåten gärning utan att gärningspersonen uppfyller samtliga delar av brottsbegreppet.⁵⁹

Ansvar för medverkan enligt 23 kap. 4 § eller underlåtenhet enligt 23 kap. 6 § förutsätter, förutom kopplingen till en otillåten gärning eller ett brott, att en *osjälvtändig gärning* objektivt och subjektivt kan *tillräknas* ansvarssubjektet. Om så är fallet, har även den medverkande eller underlåtande begått ett brott.

På det sättet konceptualiseras däremot inte det andra ledet av förutsättningar som måste vara uppfyllda för att ett företag ska kunna ådömas en företagsbot, alltså det led där brottet som begåtts också ska *tillräknas* företa-

skadeståndsskyldighet för arbetsgivaren, men som tillsammans innebär en avsevärd brist i aktsamheten”.

⁵⁶ Korkka-Knuts har här, med avseende på den närmast identiska finska rätten, argumenterat för att anonym skuld är en omöjlighet, som oundvikligen leder till kumulation; se Korkka-Knuts, ”Juridiska personers straffansvar på grund av anonym skuld – från traditionell skuldprincip till organiserad skuld”, JFT 2023 s. 1 ff. Se även diskussionen om s.k. anonym culpa beträffande arbetsgivares skadeståndsrättsliga principalansvar, hos t.ex. Hellner & Radetzki, Skadeståndsrätt s. 153.

⁵⁷ Prop. 1985/86:23 s. 62 f.; SOU 1997:127 s. 235.

⁵⁸ Se närmare om medverkansansvarets utformning och relation till den otillåtna gärningen t.ex. Asp m.fl., Kriminalrättens grunder s. 424 ff.

⁵⁹ Se närmare om ansvaret för underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott, och dess accessoritet till brottet, t.ex. Asp, De osjälvtändiga brottsformerna, 2021 s. 459 ff. Se även på senare år NJA 2017 s. 515, 2018 s. 562 och 2022 s. 294 samt SOU 2024:55 s. 71 f. och 301 ff.

get. Skälet till det är förstås att företag inte anses kunna begå brott. Frågan blir dock hur tillräknandeprövningen vid företagsansvaret bör förstås, och om skillnaderna i realiteten är särskilt stora jämfört med det osjälvständiga ansvaret för medverkan eller underlåtenhet att avslöja eller förhindra brott.

Som nämnts strax ovan innefattar tillräknandedetet två moment. Det första momentet är att brottet har begåtts i utövningen av näringsverksamhet. Det innebär ett krav på personellt och funktionellt tillräknande; brottet ska ha utförts av någon som är knuten till verksamheten, och ska dessutom ha med verksamheten att göra. En lastbilschaufför som gör sig skyldig till vårdslöshet i trafik med sin lastbil när han använder denna på sin fritid har inte begått brottet i utövningen av näringsverksamheten.⁶⁰ Antagligen brister kopplingen till verksamheten även i fråga om en gärning som i och för sig utförs av någon på arbetstid, men som helt saknar koppling till verksamheten.⁶¹ En komplicerad fråga, som det inte finns möjlighet att fördjupa sig i här, är hur man ska se på s.k. abnormhandlingar, alltså handlingar som är "helt opåräknliga" från företagets synpunkt.⁶²

Det andra momentet i tillräknandeprövningen vid företagsansvaret kan lite tillspetsat sägas handla om huruvida företaget kan hållas ansvarigt för brottet. Det är innebörden av denna ordning som framstår som avgörande för om det är rimligt att tala om företagsboten som ett straffansvar. Som nämnt finns det två alternativ i 36 kap. 23 § andra stycket BrB för detta avslutande tillräknandemoment: antingen att företaget identifieras med någon ledande företrädare eller att företaget kan lastas för ett bristande förebyggande arbete.

Det första alternativet, som innebär att företaget hålls ansvarigt genom *identifikation*, kan förstås på olika sätt. En del har betecknat ett sådant ansvar som vikarierande straffansvar, alltså att ett företag hålls ansvarigt för någon annans brott när det åläggs en bestraffande sanktion till följd av att brottet har begåtts av en ledande företrädare.⁶³ Andra har poängterat att oavsett vad

⁶⁰ Exemplet är från de danska förarbetena; se Straffelovrådets betänkning nr. 1289 om juridiske personers bødeansvar (1995) s. 93. Se allmänt även prop. 1985/86:23 s. 28 f. och 62 f.

⁶¹ Jfr här vad som sägs i prop. 1979/80:66 s. 24 om att det vid näringshäleri enligt 9 kap. 6 § andra stycket BrB krävs att åtgärden har vidtagits "inom ramen för [näringsverksamheten]" och att så inte nödvändigtvis är fallet enbart för att åtgärden har vidtagits "i arbetslokalerna eller under arbetstid". Se även SOU 1997:127 s. 305.

⁶² Arbetsgivare har inget skadeståndsrättsligt principalansvar för abnormhandlingar, se Hellner & Radetzki, Skadeståndsrätt s. 155. Se även SOU 1997:127 s. 305 f.

⁶³ Se t.ex. Jönsson, Straffansvar och modern brottslighet, 2004 s. 134 ff.

man kallar ett företagsansvar grundat på fysiska personers skuld innebär ett sådant ansvar inte att företaget tillskrivs någon egen skuld.⁶⁴

Båda synsätten skulle innebära att företagsansvar genom identifikation strider mot skuldprincipen. För egen del är jag inte helt övertygad om bärkraften i dessa invändningar; poängen är väl helt enkelt att det är *företaget* som har agerat, om vissa ledande företrädare för företaget har handlat, och att dessa personers skuld alltså är företagets skuld?⁶⁵ En annan sak är att ansvaret bygger på det konventionella skuldbegreppet utformat för fysiska personer. Men det är de handlande personernas ställning i företaget som grundar en skuld för företaget, inte skuldbegreppet i sig.

Det andra alternativet för tillräknande framstår som det mest intressanta för en diskussion om företagsbotens innebörd. Det handlar här alltså om ett ansvar grundat på att företaget inte har gjort vad som skäligen kunnat krävas för att förebygga brottet. Korkka-Knuts har, med avseende på de snarlika finska reglerna, kallat denna grund för ansvar för organisationsoaktsamhet⁶⁶. I Sverige skulle möjligen benämningen *företagsoaktsamhet* vara mer träffande.

I fallet med företagsoaktsamhet måste det sägas röra sig om en modell för tillräknande av ansvar som entydigt bygger på *företagets* bristande agerande. Även om det framstår som relativt oklart hur bedömningen av företagsoaktsamhet närmare ska göras, står det klart att det inte handlar om något som kan reduceras till fysiska personers ”psykologiska” avsikter och insikter. Det rör sig av allt att döma om en oaktsamhet av både objektivt (gärningsculpa) och subjektivt (personlig oaktsamhet) slag, som framträder som en särskild skuldform för juridiska personer.⁶⁷ Utöver att en fysisk person har begått brott, klandras företaget alltså för sina bristande åtgärder för att förhindra brottet.

Slutsatsen blir att företagsboten, åtminstone när den grundas på vad jag kallar företagsoaktsamhet, uppvisar alla centrala kännetecken på ett straffansvar: det rör sig om en repressiv sanktion som bestäms utifrån brottets allvar och som förutsätter att företaget kan klandras för det som skett, alltså har ådagalagt skuld. Det finns med andra ord god grund för att tala om före-

⁶⁴ Se t.ex. Asp, EG:s sanktionsrätt s. 228 f.

⁶⁵ Jfr Korkka-Knuts, ”Juridiska personers straffansvar på grund av anonym skuld” s. 3.

⁶⁶ Korkka-Knuts, ”Juridiska personers straffansvar på grund av anonym skuld” s. 3 och 12 ff.; dens., ”Behaviourally informed approach to corporate criminal law: Ethicality as efficiency”, Bergen Journal of Criminal Law and Criminal Justice 2020 s. 27 ff. (numrering i artikeln från s. 1, se närmare a.a. s. 19 ff.).

⁶⁷ Prop. 1985/86:23 s. 112 f.

tagsboten som ett straffansvar för juridiska personer i dessa fall. Jag vill inte utesluta att göra det även i fall av identifikation, men det kräver en närmare analys som inte är möjlig att göra inom ramen för den här uppsatsen.

6 Några framtida vägval

Slutsatsen av undersökningen är att det finns goda skäl utifrån ett materiellt straffbegrepp att tala om företagsboten som ett straffansvar. Mycket talar också för att förståelsen av företagsboten som rättsfigur skulle vinna på att se på reglerna som ett straffansvar, trots att det lagtekniskt inte rör sig om ett sådant. Genom att tala om ett straffansvar blir de rättspolitiska och rättsdogmatiska alternativen tydligare och möjligheterna till en god analys av olika tänkbara ansvarsordningar ökar.

Det sagda ska inte förstås som att jag försöker trivialisera problemen med ett straffansvar för juridiska personer. I botten ligger grundläggande frågor om vad det innebär att *utföra en gärning* (den straffrättsliga gärningsläran), vad som ligger i kravet på *skuldtäckning* (den straffrättsliga ansvarsläran eller skuldprincipen) och vad det innebär att vara en moralisk aktör, mottaglig för *klander* på ett sätt som gör straff motiverat.

Dessa frågor skulle tveklöst förtjäna närmare analys med avseende på företagsansvaret. Om det accepteras att det svenska straffrättsliga företagsansvaret i materiell mening redan i dag är ett straffansvar, påverkas emellertid behovet av en sådan mera grundläggande analys egentligen inte alls av huruvida företagsansvaret lagtekniskt betecknas som en särskild rättsverkan av brott eller som ett straffansvar. Måhända har dock lösningen med särskild rättsverkan som lagstiftaren valt, gjort det något lättare att skjuta dessa frågor ifrån sig, eftersom systemet inte uttryckligen är konstruerat utifrån företags gärning och skuld. Sannolikt skulle dock de gällande reglerna kunna tillämpas på ett helt annat sätt om de på ett tydligare sätt relaterades till etablerade straffrättsliga begrepp och modeller för att pröva ansvar.

En möjlig ståndpunkt är givetvis att helt ta avstånd från ett företagsansvar i straffrätten. Det centrala argumentet för en sådan uppfattning är att det undergräver det individuella ansvaret, både genom att man skulle intressera sig mindre för att hålla enskilda individer ansvariga och för att betydelsen av skuld skulle undergrävas med ett företagsansvar, med konsekvenser även för

det individuella ansvaret.⁶⁸ Som Roxin har påpekat är det knappast en slump att de mest utvecklade ordningarna för straffansvar för juridiska personer finns i länder som också är benägna att acceptera en uttunnad tillräknandeprövning för individuellt ansvar, exempelvis i form av strikt eller vikarierande ansvar.⁶⁹

Även om det nog ligger en del i en sådan kritik, finns det enligt min uppfattning också klara poänger med straffansvar för juridiska personer, inte minst med tanke på vilken central roll som företag spelar i det moderna samhället. Uppgiften för straffrättsteorin blir med ett sådant synsätt att försöka formulera en hållbar förståelse av vad det i de aktuella situationerna innebär att utföra en gärning, uppvisa skuld och att bli föremål för klander som juridisk person. Det är viktigt att då inte enbart försöka inordna företagsansvaret i de ordningar som har utformats för fysiska personer och därmed riskera att undergräva dessa. Det rör sig om en annan typ av straffansvar som måste ha sina egna förutsättningar.⁷⁰

Frågan blir då, slutligen, hur man bör tänka om framtiden för det svenska företagsbotssystemet. En möjlighet är att bibehålla det system som finns i dag, och i stället fokusera på att förbättra den rättsdogmatiska analysen av företagsboten. Det vore då sannolikt värdefullt att utgå från en förståelse av företagsboten som ett osjälvständigt, accessoriskt ansvar, och bedöma dels grundgärningen (jfr konstruktionen med medverkansobjekt, som dock enbart avser den otillåtna gärningen), dels företagsgärningen (jfr medverkansgärningen), dels kopplingen mellan dessa i form av personellt och funktionellt tillräknande ("i utövningen av näringsverksamhet" och inte mot företaget). I synnerhet hanteringen av de två sistnämnda frågorna skulle vinna mycket på närmare analys.

Om man däremot vill utveckla företagsansvaret i svensk rätt framträder några olika alternativ. En första fråga är förstås om det är givet att den enda tillgängliga sanktionen ska vara just en bot, snarare än exempelvis tvångslikvidation, förbud att utöva viss näring eller liknande.

⁶⁸ Se t.ex. Roxin & Greco, *Strafrecht Allgemeiner Teil* I s. 362 f. Se även de olika alternativa förhållningssätt till ett företagsansvar som diskuteras av Jacobsen i "Fiksjon utan moral eller konstruktion utan verdi?".

⁶⁹ Roxin & Greco, *Strafrecht Allgemeiner Teil* I s. 363.

⁷⁰ Liknande t.ex. Asp, *EG:s sanktionsrätt* s. 229; Victor, "Ansvar utan klander? Några tankar om straffansvar för juridiska personer", *NTfK* 1998 s. 368 ff.; Wells, *Corporations and Criminal Responsibility*, 2 uppl. 2001 s. 78 ff. Se även diskussionen om olika grundmodeller för straffansvar för juridiska personer hos Jönsson, *Straffansvar och modern brottslighet* s. 133 ff.

När det gäller utformningen av själva ansvarsordningen är det tydligt att den måste utvecklas för att tillmötesgå internationell kritik om att det i praktiken är omöjligt att ålägga företagsbot för uppsåtsbrott utan en fällande dom mot en fysisk person.⁷¹

En möjlig utvecklingsväg kunde vara att bibehålla kravet att företagets ansvar ska vara accessoriskt till distinkta gärningar, men *begränsa accessoriteten till den otillåtna gärningen*, på samma sätt som i medverkansläran. En modell som påminner om detta finns i Norge, men har utsatts för betydande kritik; det övervägs nu om den ska överges.⁷² Ett av problemen är att skuldkravet ofta har betydelse för att särskilja brottstyper från varandra; det tydligaste exemplet är mord och vållande till annans död. I medverkansläran löses detta genom att främjarens uppsåt eller oaktsamhet avgör hur medverkanobjektet ska rubriceras (se 23 kap. 4 § tredje stycket BrB). Någon motsvarande lösning står inte till buds för företagsansvaret, om inte en lära utvecklas för att direkt tillräkna företaget avsikter och insikter.

Ett annat alternativ vore att acceptera *kumulation* av individuella gärningar som det objekt som företagsansvaret ska relateras till, när det inte baseras på identifikation. En sådan ordning gäller i Danmark och Norge.⁷³ En sådan grund för ansvar kan beskrivas som att gå halva vägen mot att se företaget som den grundläggande aktören i företagsansvaret, alltså ett självständigt ansvar för företaget. Samtidigt tycks modellen fortsatt bygga på tanken att brott är något som endast begås av människor.

Problemet med en kumulationsmodell är under alla förhållanden det samma som med en renodlad accessorisk modell kopplad till de otillåtna gärningarna: det är svårt att få till en meningsfull individuell skuldtäckning. Ett kumulationsansvar förutsätter av allt att döma en oaktsamhetsbedöm-

⁷¹ Se OECD Anti-Bribery Convention Phase 4 Report on Sweden, 2024, där svårigheterna att hålla juridiska personer ansvariga för korruptionsbrott särskilt lyfts fram som en brist.

⁷² Se t.ex. Gröning m.fl., Frihet, forbrytelse og straff s. 752 ff. Beträffande förslaget, se Knut Høivik, Företagsstraff og korrupsjon: en utredning for justis- og beredskapsdepartementet, 26 maj 2021. Förslaget har remitterats men ännu inte lett till lagstiftning. Norska Høyesterett har i HR-2021-797-A efter ett avgörande från Europadomstolen – G.I.E.M. S.R.L. and others v. Italy, Appl. nos 1828/06 (ECtHR [GC], 28 juni 2018) – funnit att det för företagsansvar är nödvändigt (men också tillräckligt) med skuldtäckning med oaktsamhet på det personliga planet, oberoende av vad som krävs enligt den enskilda brottstypen. Den modellen löser dock inte problemet med gränsdragningen mellan brottstyper som avser samma gärningstyp men som förutsätter uppsåt respektive oaktsamhet.

⁷³ Se närmare t.ex. Baumbach & Elholm, Strafferettens almindelige del – det strafferetlige ansvar, 2 uppl. 2022 s. 155.; Gröning m.fl., Frihet, forbrytelse og straff s. 760.

ning som relateras huvudsakligen till företaget, alltså i princip den accessoriska bedömning av företagsaktsamhet som redan finns i svensk rätt. För att undvika de problem som uppstått i Norge skulle ett företagsansvar för uppsåtsbrott till följd av kumulation förutsätta en utvecklad lära för att tillräkna företaget avsikter eller insikter, precis som med en accessorisk modell knuten till individuella otillåtna gärningar.

Om man på allvar vill kunna hålla företag ansvariga för uppsåtliga gärningar som inte kan tillräknas enskilda individer är det av allt att döma nödvändigt att slå in på *en tredje väg*, där företaget fullt ut betraktas som den primära aktören i företagsansvaret. En sådan modell förutsätter tveklöst egna läror för hur ett företag kan sägas handla och tillräknas skuld. Som nyss sagts förutsätter nog egentligen redan dagens system sådana läror, men med en syn på företaget som primär aktör blir behovet uppenbart. Sådana modeller för hur ett företag hålls ansvarigt är knappast teoretiskt omöjliga – det finns ju andra rättsliga ansvarsordningar där företaget uppfattas som den primära aktören – men svårigheterna ska definitivt inte heller underskattas.⁷⁴

I sammanhanget bör det också uppmärksammas att den processuella hanteringen i olika skeden av ett företagsansvar inte är given. Det system som gäller i dag innebär i praktiken att prövningen av företagets ansvar i stor utsträckning blir beroende av de åtalade individernas processuella dispositioner, vilket inte är helt oproblematiskt i fall när individerna och företaget har motstående intressen. Med ett självständigt ansvar för företaget blir det naturligt att i större utsträckning använda de regler i rättegångsbalken som gäller för misstänkta eller tilltalade även mot företaget. Samtidigt är det givet att det skulle behöva övervägas hur de reglerna ska modifieras för att svara mot det förhållandet att det är en juridisk person som saken gäller.⁷⁵

7 Avslutning

I den här texten har jag undersökt om det verkligen är rättvisande att säga att Sverige saknar ett straffansvar för juridiska personer. Om frågan ställs i relation till hur straffbegreppet lagtekniskt är utformat i svensk rätt är svaret förstås ja. Men om frågan snarare relateras till vad som i mer materiell mening

⁷⁴ Se om förutsättningarna för att tillräkna bolag vetenskap t.ex. Stattin, "Tillräknande av vetenskap i aktiebolags- och aktiemarknadsrätten", SvJT 2012 s. 1 ff.

⁷⁵ Detta påpekades av företagsbottsutredningen; se SOU 1997:127 s. 225 och 397. I a.bet. s. 400 lyfts f.ö. de processuella aspekterna fram som ett centralt skäl för konstruktionen av ansvaret som en särskild rättsverkan.

rimligen kan förstås som utmärkande för ett straff i relation till andra offentliga sanktioner för regelöverträdelser, blir svaret nästan lika självklart nej.

Det mest bärkraftiga – om än inte okontroversiella – sättet att avgränsa straff från andra snarlika sanktioner är att straff förmedlar klander, och att klander förutsätter att den som straffas kan tillräknas skuld. Även om det är en komplicerad fråga i vad mån företag kan vara moraliska aktörer som kan klandras eller bära skuld, är det därför mycket som talar för att kännetecknande för ett straffansvar för juridiska personer är att det är en sanktion för företagets överträdelser som förutsätter att företaget kan klandras för det inträffade, alltså att sanktionen förutsätter en skuldprövning. Att företagsboten lagtekniskt inte är ett straff bör inte skymma att den i materiell mening uppfyller dessa förutsättningar och rätteligen bör betecknas som ett straffansvar för juridiska personer.

Bortom frågan hur företagsboten bör förstås finns mera grundläggande frågor om vad det innebär att klandra företag. Benägenheten att avfärda tanken att företag skulle kunna begå brott rymmer komplexa men ofta oartikulerade idéer om vad som särskiljer brott och straff från andra begrepp och ansvarsordningar i rättsordningen. Dessa frågor behöver tas på allvar. Men de blir inte mindre, bara för att man väljer att kalla företagsboten något annat än vad den egentligen är.

